

תמורות במעמדה ובתפקודה של הסמיכות הפרודה בעברית של ימינו

מבוא

לרשות העברית החדשה עומדים אמצעים תחביריים רבים ומגוונים להבעת היחסים הסמנטיים בין מתאר למתואר. למשל, בלשון הדיבור אפשר לומר: "היא בחורה משגעת!" – בצירוף שם עצם ושם תואר; "זה שיגעון של מקום!" – בצרף של עם מתאר לפני מתואר; "מסיבת פיצוץ בחוף הצוק" (לשון מודעה) – בסמיכות, בסדר הקלאסי של מתואר-מתאר; "הייתה מסיבה שיגעון!" – במבנה של צמידות.

כל אחת מן התבניות האלה משרתת צרכים פרגמטיים שונים של השיח. הסיבה לשפע זה, שרק את חלקו מנינו, היא בראש ובראשונה היסטורית. כידוע, ייחודה של העברית החדשה, שמשמשת בה במצב לשון אחד תבניות מתקופות שונות זו ליד זו. כך משמשת בה תבניות הסמיכות הפרודה (צרף של) והכפולה (סמיכות של עם נסמך בכינוי קניין), ירושת לשון המשנה, לצד הסמיכות החבורה (הסמיכות הטהורה), ירושת לשון המקרא. אולם העברית משתמשת בתבניות אלה לאו דווקא מתוך דבקות והתחשבות בדרכי שימושן באותן תקופות לשון. במאמר זה אני מבקשת לבחון מקרוב את התמורות המתחוללות בלשון ימינו במעמדה ובתפקודה של הסמיכות הפרודה שאינה מציינת משמעות של פוסטיביות דווקא.

בלשון המקרא של תקופת בית ראשון שימשה הסמיכות החבורה בלבד. בלשון המקרא המאוחרת, שבין בית ראשון לבית שני, כגון בלשון שיר השירים וספר יונה, החלה לשמש גם הסמיכות הפרודה. במגילות מדבר יהודה של תקופת בית שני השימוש בה נפוץ, וכך גם בלשון חכמים. להלן דוגמה מלשון המשנה שסמיכות פרודה משמשת בה לצד סמיכות חבורה: "סלי תאינים וסלי ענבים וקופות שלירק" (דמאי ב, ה), היינו חילוף בין שתי צורות הסמיכות, החבורה והפרודה, הנושאות שתיהן משמעות גנרית. לא כן בלשון ימינו. כיום, בעברית הסטנדרטית הכתובה, ובמידה רבה אף בלשון הדיבור, הסמיכות החבורה היא הצורה הרגילה, הממוסדת, האוטומטית, הלא-מסומנת, וכנגדה הסמיכות הפרודה היא הצורה המסומנת (לא רק במשמעותה הפוסטיבית הפרוטופיית), הממלאת תפקידים פרגמטיים מיוחדים. חוסר שוויון-ערך זה בין הסמיכות החבורה לסמיכות הפרודה בעברית של ימינו מקורו בהכוננת הלשון. מחיי הלשון, אליעזר בן יהודה וחבריו, ביקשו להזדהות עם העבר הלאומי הקדום ולהחיות את צורת הלשון העתיקה, ולכן העמידו את לשון

המקרא כלשון המופת. מטעם זה העברית של ימינו גם קרובה לשמית הקדומה יותר מלשונות שמיות אחרות שמהלך חייהן לא נפסק מעולם.¹

בדיקת שכיחות היקרותן של צורות הסמיכות החבורה, הפרודה והכפולה בטקסטים כתובים בעברית הסטנדרטית של ימינו מעלה, כי הסמיכות הפרודה נדירה ביותר; בדרגה אחת אחריה מצויה הסמיכות הכפולה המשמשת במשמעות בלבדית של קניין ובעלות (שלא כסמיכות הפרודה), ובדרגת השכיחות הגבוהה ביותר – הסמיכות החבורה. מתוך ממצאיו של אור, שבדק קורפוס של לשון העיתונות משנות השבעים, עולה כי הסמיכות החבורה שכיחה פי 3.8 יותר מן הסמיכות הפרודה והכפולה גם יחד. ממצאים אלו נכונים גם בעברית של שנת אלפיים. למשל, במאמר בן ארבעה חצאי טורים (נ' כרמי, מוסף "ספרים", הארץ, 4 באוגוסט 1999) מצאתי 42 צירופי סמיכות חבורה, 12 צירופי סמיכות כפולה ושני צירופי סמיכות פרודה שהם תולדה של אילוצים תחביריים או סמנטיים. כדי לאשש את הטענה שהסמיכות החבורה הייתה לדרך המלך בעברית המחודשת, בדקתי גם טקסטים מימיה הראשונים של העברית המתחדשת. למשל, בקטע של מאמר מתרנ"ח (ש' ראזענפלעלד, "פעולת סמי התרופה", לוח אחיאסף) המקביל באורכו לארבעה חצאי טורים, מצאתי 59 היקרויות של סמיכות חבורה, שש היקרויות של סמיכות פרודה בגלל האילוץ התחבירי של הגדרת הנסמך באמצעות שם תואר ושתי היקרויות של סמיכות כפולה (הסמיכות הכפולה, ירושת לשון חכמים, הייתה אז נדירה יותר). כנגד זאת, בלשון הכותרות של ספרים, של מאמרים ושל שירים וכן בלשון הפרסומת ובלשון השירה והזמר מצאתי כי בעברית החדשה של העשור האחרון במאה העשרים מסתמנת מגמה לנקוט סמיכות פרודה כאמצעי לדה-אוטומטיזציה מדרך ההרכבה הסדירה והחזויה מראש (של הסמיכות החבורה), ועל כך נרחיב מיד בהמשך.

א. מהותה התחבירית והסמנטית של הסמיכות

קודם שנדון בתפקידי צרף של בעברית של שנת אלפיים ראוי להבהיר עניינים אחדים הנוגעים לסמיכות. אצל רבים היחס האטריבוטיבי מתקשר בראש ובראשונה עם צירוף שם עצם ושם תואר, אבל לאמתו של דבר היחס האטריבוטיבי הטהור מובע בסמיכות.² בין שם עצם לשם תואר יש יותר מיחס אטריבוטיבי. שם התואר הוא הרכב של בעל התכונה ותכונתו. יפה, למשל, פירושו 'מי שיש לו יופי', כלומר בתוך יפה כלולים שני הרכיבים – בעל התכונה ותכונתו, המתקשרים ביניהם בקשר

1. טענה זו מגולל גולדנברג בהרחבה במאמרו "העברית כלשון שמית חיה", והוא מוכיחה בכל תחומי הדקדוק, במערכת הפונולוגית, במערכת הצורות ובתחביר.

2. עיין גולדנברג, אטריבוטיבי, עמ' 2-6.

אטריבוטיבי. בצירוף שם עצם ושם תואר יש אפוא מידה של אפוזיציה.³ אחד מתפקידי ההפרדה בין סומך לנסמך באמצעות מילת היחס של הוא להביע יחסים אטריבוטיביים בין מתאר סמנטי למתואר סמנטי, בין שהמתואר מיוצג בנסמך והמתאר בסומך, כגון איים של שקט (ספר של א' ברנשטיין), בין שהמתואר בסומך והמתאר בנסמך, כגון פיצוץ של מחירים (בלשון פרסומת). באמצעות הפרדה בין הסומך לנסמך מבקש הדובר לציין שהיחס אינו בין שני שמות המצויים בסמיכות סמנטית (חוץ-לשונית) זה לזה, אלא להפך, היחס הוא בין שם למשלימו האטריבוטיבי.⁴ יחסים אטריבוטיביים בין מתאר למתוארו אפשר להביע אף בסמיכות חבורה, למשל מסיבת פיצוץ, מודעות ענק, סכומי עתק, (ב)מהירות הבזק, פינת חמד, אך שימוש מעין זה בהרכבי סמיכות עם מתארים מטפוריים במעמד של סומך מוגבל בהיקפו. בעשור או בשני העשורים האחרונים השימוש בצרפי של בעלי נסמך מתאר הולך ומשתגר בדיבור.

הסמיכות היא צירוף של שני שמות ביחסה גניטיבית. בקרב הבלשנים נחלקות הדעות באשר ליחסות. יש הרואים בהן קטגוריות צורניות טהורות, חסרות משמעות, ואחרים נוטים לתארן כקטגוריות צורניות נושאות משמעות. בחיבורים בלשניים רבים יש ניסיונות למנות את המשמעויות שמביעות היחסות, ובהן היחסה הגניטיבית. יקובסון (1936), למשל, התנגד לתיאור רשימה אד הוק של משמעויות היחסות ברוסית בטענה שתיאור כזה יש בו משום פגיעה באחדותו של הסימן הלשוני. תפיסתו את משמעות היחסות הייתה דומה לתפיסת הפונמה. הוא טען כי לכל יחסה יש משמעות גרעינית כללית מופשטת אחת (לסמיכות משמעות פוסטיבית) ווריאנטים על פי מימושיה ההקשריים (בדומה לאלופונים של הפונמה). משום כך הוא התנגד להצגת רשימת המובנים (כעין אלופונים) של כל יחסה. אנו מסתייגים מתפיסתו זו של יקובסון משני טעמים: האחד – המשמעויות המובעות בכל יחסה עשויות להיות רחוקות מאוד ממשמעות גרעינית אחת; והאחר – דווקא מכיוון שהמשמעויות עשויות להיות רחוקות מאוד זו מזו, לומד הלשון אינו יכול לצפות אותן, ולכן למניית המשמעויות המרכזיות או השכיחות של כל יחסה יש תועלת מעשית.⁵ למשל, לתועלתו של לומד הלשון אפשר למנות משמעויות טיפוסיות אחדות של הסמיכות, כגון שהסומך מציין את זמן הנסמך, למשל, ארוחת ערב בסמיכות חבורה, ובסמיכות פרודה ארוחה של שבת, או בסמיכות שהסומך מציין בה את החומר שהנסמך עשוי ממנו, למשל, שעון זהב, ובסמיכות פרודה – ירושלים של זהב, שהסומך מציין בה את תכונת הנסמך, או מגורי קבע, ובסמיכות

3. עיין גולדנברג, שם, עמ' 6-8; הלוי, תארים, עמ' 521-523.

4. השווה אל הבחנתו של בילי (עמ' 107) בין יחס של relation (כגון בין שני שמות המייצגים שני מסומנים) ובין יחס של inhérence (כגון בין שם לתואר).

5. עיין בביקורתה של ויז'ביצקה, עמ' xv.

פרודה רגע של אמת. אולם תיאור בלשני, המבקש לשחזר את מבני העומק של הסמיכות ולהתחקות אחר מכלול המשמעויות שהיא מייצגת, משולל כל אחיזה במציאות, הואיל והסמיכות אינה מבנה גזור אלא היא מבנה תחבירי בסיסי שמנוטרלים בו היחסים הסמנטיים בין הסומך לנסמך.⁶ הסמיכות היא צירוף אדנומינלי שאין בין רכיביו קשר פרדיקטיבי, ובמילים אחרות – היא מבנה תחבירי המשקף התאבנות של הקשר הפרדיקטיבי האקטואלי. בכך דומה הסמיכות לצירופים ממולנים (לאו דווקא שמניים), שגם בהם יש אבדן קשר חי בין הצירוף הנתון למבנה התשתית שלו. המילון, על פי הגדרתנו, הוא תהליך של היסחפות ללקסיקון (שהוא המאגר המילוני המשותף לדוברי השפה) של צירופים, שמשמעויותיהם הסמנטיות ותכונותיהם התחביריות אינן צפויות על פי רכיביהם או על פי מבנה התשתית שלהם. לפיכך, בכל הקשר עשויה להיבחר באופן שרירותי משמעות אחת, ואילו המשמעויות האחרות מנוטרלות. למשל, שעון מים יכול להביע בהקשר אחד שעון הפועל במים או עמיד למים, ובהקשרים אחרים – שעון המכיל מים או שעון למדידת מים. היחס הסמנטי בין הרכיבים אינו צפוי אפוא מתוך המבנה התחבירי, אלא בכל הקשר נבחרת באופן שרירותי משמעות אחת מתוך משמעויות רבות אחרות שיש בכוחן להתממש במבנה זה.

זאת ועוד, תפקידו המובהק של צירוף אדנומינלי ביחסה גניטיבית הוא להגדיר שם אחד באמצעות שם אחר. הנסמך, גרעין הצירוף, עשוי לייצג את המתואר, והסומך עשוי ללוותו כמתאר, אבל הגרעין התחבירי עשוי גם להיות המתאר הסמנטי, ומלווהו (הסומך) עשוי לציין את המתואר הסמנטי, כגון "(אין) צל של ספק", "(היא) מותק של ילדה". הווה אומר: אין בהכרח הקבלה בין כיוון המודיפיקציה במישור התחבירי (האנכי), כיוון המודיפיקציה במישור הלניארי (האופקי) של הדיבור והסדר והכיוון במישור הלוגי-סמנטי (המתייחס למתואר-מתאר חוץ לשוני). הם עשויים להיות הפוכים (כגון לעיל) ואף בלתי רציפים. יש לשונות שרגיל בהן הסדר הלוגי-סמנטי של מתאר לפני מתואר (כגון האנגלית והגרמנית), ויש לשונות שרגיל בהן הסדר הלוגי-סמנטי של מתואר-מתאר (כגון העברית ואחיותיה השמיות, למעט הלשונות הנאו-אתיופיות). במקרים שהלשון מתירה סטייה מן הסדר הרגיל, הדבר משרת צרכים סמנטיים-פרגמטיים מיוחדים.⁷

הסמיכות, אף שמספר משמעויותיה אינו מוגבל ואינו צפוי מראש, היא מבנה צורני-תחבירי כבול ומוגבל. יידועו של הנסמך, למשל, אוטומטי ונגזר מיידוע הסומך, ולכן אם רוצים לבטל את יידועו, יש להפריד בינו ובין הסומך ובכך לבטל

6. עיין גולדנברג, יחסים תחביריים, עמ' 16; הנ"ל, אטריבוטיבי, עמ' 2. השווה גם אנדרסון, עמ' 114, הגורס שאם יש יחס "גניטיבי" בסיסי (בלתי גזור), הרי שהוא פרטיטיבי.

7. השווה, למשל, לשני סוגי הסדר בצרפתית, כגון homme pauvre ("אדם עני") – pauvre homme ("איש מסכן") ובספרדית – hombre pobre – pobre hombre.

את כפיפותו המבנית. צרף של הוא אפוא אמצעי להפגת הסמיכות תרתי משמע, מבחינה מבנית ומבחינה סמנטית.

ב. תפקידיה החדשים של הסמיכות הפרודה

אמצעי להבעת עמימות סמנטית-פרגמטית

הסמיכות הפרודה משרתת בעברית של ימינו את הצורך בהבעת עמימות סמנטית-פרגמטית.⁸ מבנים תחביריים רב-משמעיים הם מבנים תלויי הקשר, כלומר משמעותם נתונה לעיצוב הקשרי פעיל. שלא כמבנים חד-משמעיים, משמעותם נתונה מראש, הם נוטים להימלא מטען סמנטי לפי הנסיבות וההקשר הדינמי המשתנים.⁹ דוגמה מובהקת לכך היא המטען הסמנטי-פרגמטי שנושאים צירופי שם ותואר גזור-שם בצורך סופי יי בעברית של ימינו. בשנותיה הראשונות של העברית, כשעדיין ניכרה השפעת הרוסית, שימש מבנה זה תחליף חופשי לסמיכות. למשל, ב"עברית טובה" מציין רוזן את הצירופים מסילה ברזילית ורופא שיני, ועדיין בשלהי שנות החמישים (זמן חיבור הספר) הוא עצמו נוקט את הביטוי מהנדס חשמלי במקום מהנדס חשמל. אך משנתייצבו יסודותיה של העברית הנורמטיבית (על פי העקרונות שהשתיתו מכווני הלשון) והתחזק מעמדה של הסמיכות החבורה, נתמעט השימוש בצירופי שם ותואר בצורך סופי יי. ברם, אט-אט, עם התפתחותה של העברית והסתגלותה למודרניזציה, נוצר צורך לטבוע מונחים אדמיניסטרטיביים ומדעיים, וצורכי השיח הולידו מבנה בעל עמימות סמנטית-פרגמטית. כך חזרו לחיק העברית צירופי שם ותואר בצורך סופי יי כצורות בעלות ערך מוסף ("מסומנות"), ולא דווקא כצורות שוות ערך לסמיכות החבורה הקלאסית או למבנים תחביריים ממסודים אחרים. דוגמות לכך: צוות רפואי (לעומת צוות רופאים), המערכת החיסונית (לעומת מערכת החיסון), פגיעה מוחית (לעומת פגיעה במוח).¹⁰

עמימות סמנטית נוצרת כאשר גרעין המשמעות נשחק או חדל למלא תפקיד מרכזי בהגדרת המשמעות, והשטח הפריפרי (הנתון לעיצוב הקשרי פעיל) הופך למרכזי. תהליך כזה מתרחש בעברית של ימינו בסמיכות הפרודה. תחולתה מתרחבת מצורה המציינת משמעות פוססיבית מובהקת (כעין גרעין המשמעות) לצורה כללית ורב-משמעית.

8. צרף של המביע משמעות פוססיבית שאינה משתמעת לשתי פנים, אין בו עמימות סמנטית, ואין הוא מושא העיון במאמר זה.
9. על הקשר בין מבנה הצורה ובין תרומתו של ההקשר לעיצוב משמעותה ראה הלוי, בין התחביר, פרק רביעי.
10. עיין על כך בהרחבה במאמרה של טאוכה.

נדגים להלן את תפקידה זה של הסמיכות הפרודה בצרפים שליטנו מלשון הכותרות, הסמאות והפרסומות מהתקופה שבין יוני 1998 לאוגוסט 1999. חיוך של מיליון דולר (פרסומת למשחת שיניים) – עשוי להתפרש במשמעות מטפורית כחיוך ששייך למיליון דולר, חיוך שיש לו תכונה של מיליון דולר, והוא גם עשוי להתפרש כחיוך ששווה מיליון דולר; חייל של אהבה (שם שיר) – עשוי להתפרש כחייל שיש בו/לו אהבה, כלומר חייל אוהב, או חייל אהוב, שהוא תוצאה של אהבה. חייל של שוקולד (כותרת מאמר, הארץ, ינואר 1999) אפשר לפרשו כחייל שיש לו תכונת שוקולד או שעשוי משוקולד, כלומר מתוק, מפונק (כמו ילדי שמנת), או חלש על דרך "נמר של נייר". ודומה לו ילד של שוקולד (ספר ילדים של ח' כהן) – שאפשר לפרשו כילד בטעם שוקולד (מתוק) או בצבע שוקולד (חום). כך צבעו של הילד באיור השער; הפתעה של פסח (ספר ילדים של ד' קרן-שגב) – עשוי להתפרש כהפתעה שגורם פסח, הפתעה שהיא פסח, או פסח מפתיע (כלומר בסדר של מתאר לפני מתואר). משחק של דמעות (שם שיר) – עשוי להתפרש כמשחק שיש בו דמעות (עצוב), כמשחק עם דמעות, או כדמעות לא רציניות, שהן כמו משחק (בסדר של מתאר לפני מתואר). סערה של אהבה (תרגום שם הסרט Il ciclone) – עשוי להתפרש כסערה שיש באהבה, או כאהבה סוערת (בסדר של מתאר לפני מתואר). כוח של מתירנות (סמטת בחירות) – עשוי להתפרש ככוח שיש במתירנות (כלומר נקיטת סמיכות פרודה במקום כפולה, כוחה של מתירנות, הנהוגה במקרים כאלה בלשון הכתובה), או כהכרזה (משפט קריאה אליפטי) מעין "איזה חוזק של מתירנות!" בסדר של מתאר לפני מתואר.

לסמיכות הפרודה בלשון ימינו, שלא כבלשון המשנה כאמור, מעמד של צורה מסומנת של הזרה (קרי דה־אוטומטיזציה מהצורה הממוסדת והצפויה מראש של הסמיכות החבורה). דוגמות לכך מלשון הספרות (מתוך ל' פרי, ביקור התליין, תל־אביב תשנ"ט):

ואתה, הבחיר של ליבי אומר שגם אתה מצטער (עמ' 97)

ואז צלצל הטלפון, והאלוהים של הנוכחים היה על הקו (עמ' 204, לעומת אלוהי הנוכחים בעמודים 14, 15, 37, ועוד)

"וצלצל במקרה מהלשכה של השופט?" היא התיישרה על המיטה שלי.
 "לא, מהלשכה של העורך־דין שמייצג את השופט" (עמ' 204)

לעומתי שיש לי בקושי שני טלפונים שנכנסים בשבוע, אחד בקשר למבחן ואחר בקשר לשביתה של המורים (עמ' 262).

דוגמות מלשון הכותרות והפרסומות: חייל של שוקולד הוא דה־אוטומטיזציה של ההרכב הצפוי בסמיכות חבורה עם סומך המציין חומר, למשל, חייל בדיל/עופרת; צו של קיטוב (כותרת מאמר, הארץ, אוגוסט 1998) הוא דה־אוטומטיזציה של

הרכבים כדוגמת צו גיוס / צו פיוס; איים של שקט (ספרה של א' ברנשטיין) – במקרא איי הים, ובהרכבים כיום, למשל, איי הבתולה; "בקעת הירדן – חבל של הזדמנויות" (פרסומת) – ההרכב הסטנדרטי הוא, למשל, חבל לכיש. עם זאת, בעברית של ימינו משמשים אף צרפים בסמיכות פרודה על דרך לשון המשנה, הנטולים אותו נופך של רעננות הנגרמת מחמת הדה-אוטומטיזציה. צרפים אלה נתפסים בדרך כלל כסגנון גבוה וארכאי, כגון בשיר מימי החלוצים "כובע של קש וחולצה ממש", או בשירה של נ' שמר "ירושלים של זהב ושל נחושת ושל אור".

צירופים מטפוריים עם נסמך מכמת

מפאת מעמדה כצורה סוטה משמשת הסמיכות הפרודה אכסניה אידאלית לצירופים בעלי משמעות מטפורית. כך, למשל, כחלק מן הסטייה המטפורית מן המשמעות המילולית-היסודית, יש צירופים עם נסמך מכמת-מאיך בשלב ראשון של התהוותם בסמיכות פרודה, ובמרוצת הזמן, כשהסמיכות הפרודה במשמעותה המושאלת מתמסדת, חוזרים הצירופים ומתקדדים בדרך ההרכב הסטנדרטית (של הסמיכות החבורה). אבל קידודם בסמיכות חבורה במקום בסמיכות פרודה עשוי גם להיות תולדה של אילוץ תחבירי, שכן משמעותו המטפורית של הנסמך מונעת את יידועו, והסמיכות החבורה משמשת ברת מחדל ליידוע הצירוף. דוגמות לשלב הראשון (בסמיכות פרודה בלבד):

1. זר של יתרונות בכפר ורדים (פרסומת, יולי 1998)
 2. מנוי בפילהרמונית – שיאים של התרגשות (פרסומת, אוגוסט 1998)
 3. גלריה של טעמים (פרסומת לגלידה, קיץ 1998)
 4. אורן סחב שק של טענות כלפי אשתו (ידיעות אחרונות, 30.12.1994)
- דוגמות לצרפים בסמיכות פרודה שנתמסדו ומשמשים גם בסמיכות חבורה:

5. א. צ' יקובסון זימן אתמול לבית המשפט המחוזי שורה של פוליטיקאים ואנשי ציבור (ידיעות אחרונות, 7.2.1995)
- ב. שר החקלאות יעקב צור ממשיך במינוי שורת היועצים (ידיעות אחרונות, 7.2.1994)
6. א. מדובר כאן לא על אירוע חד-פעמי כי אם על מסכת של התעללויות (הארץ, 6.3.1995)
- ב. אני מכיר אמנים רבים שהיו צריכים לעבור מסכת השפלות ממש כדי להתקבל לשם (ידיעות אחרונות, 7.1.1994)
7. א. משולם הגיע לבית המשפט חמוש בסוללה של עורכי דין (כל העיר, 6.12.1996)
- ב. עוד אחד בסוללת האחמ"ים של יעקובסון (ידיעות אחרונות, 7.2.1994)

8. א. לכל מקום הוא מופיע עם שובל של מעריצות (כל העיר, 6.12.1996).
 ב. הם רק שכחו לספר שמאחורי פקד חסאן שובל עבירות משמעת (ידיעות אחרונות, 8.4.1994).
9. א. אלה רק חלק משרשרת של אירועים שהובילו להתפטרותו (ידיעות אחרונות, 8.4.1994).
- ב. פרשיות מפכ"ל המשטרה [...] שבמרכזן עומדת שרשרת הנחות שקיבל, יתחילו להיחקר בשבוע הבא (ידיעות אחרונות, 7.1.1994).
10. אין לי שמץ מושג. עד אז לא היה בינינו שום קשר (הארץ, 9.2.1998).
 (שמץ של מושג עדיין שכיח יותר)

גם הצרף פלח שוק, שהחל להופיע בלשון העיתונות ובמשלב לשון הכלכלה לפני כשבע שנים, היה בימיו הראשונים בסמיכות פרודה פלח של שוק (לעומת המשמעות המילולית פלח תפוז), ורק משנתמסד השימוש בו והמטפורה נשחקה, החל לשמש גם בסמיכות חבורה.

בצרפים מסוג זה הנסמך מתאר את חלקו של המתואר ביחס לשלם, את כמותו (כימות בלתי מדויק) או את היערכותו (במקובץ, או בצורה סדרתית, למשל, שורה של, מסכת של, סוללה של, שובל של) בצורה מגוונת (גלריה של) וכיוצא באלה. הנסמכים במשמעותם המילולית-היסודית הם על פי רוב שמות מוחשיים. רובם שמות משייכים או שמות המציינים חלקים בלתי נפרדים משלם, למשל צל הרים (לעומת צל של ספק), גרעיני חמנייה (לעומת גרעין של אמת), גלי ים (לעומת גל של קונים), נחשול מים (לעומת נחשול של עולים); חלקם האחר מציינ צורת היערכות טיפוסית של הרפנט המתואר, זר פרחים (לעומת זר של יתרונות), פרץ מים (לעומת פרץ של האשמות). בניגוד לצרפים עם נסמך מכמת מטפורי, צורת היערכותם הפרוטוטופית של צירופים אלה היא הסמיכות החבורה, אף שבמשמעותם היסודית הם יכולים גם לבוא בסמיכות פרודה (בדרך כלל במשלב נמוך, או כדרך של סטייה מצורתו הממוסדת של ההרכב).

כמה מצרפי הכימות המטפורי מתקבעים בסמיכות פרודה ואינם חוזרים לצורת ההרכב האוטומטית בסמיכות חבורה. לדוגמה: "[...] בכך שנטל טיפה קטנה של מציאות והפך אותה לאוקיינוס של דאגה הוא יצר את הסכנה שהיא הציבה בפנינו" (מעריב, 13.7.1999). וכיוצא בזה צל של ספק, פרץ של האשמות, גרעין של אמת, זיק של תקווה, הר של בעיות, ים של דמעות.

"סינטגמות הפוכות" (שנסמכן הוא המתאר הסמנטי)

נדון עתה בהיערכות סמנטית ותחבירית חדשה של הסמיכות הפרודה, שראשיתה בלשון הדיבור, אך השימוש בה התרחב מאוד בלשון הפרסומת ובסמאות בעשור האחרון. בצרפי סמיכות פרודה אלה הסומך והנסמך משוללי תוויות (בעברית תווית ידוע), הנסמך מוגבל לצורת יחיד ומשמש מתאר-מאיך, והסומך הוא הד של

מתוארו (בהמשך נבהיר שהסומך אינו המתואר האמתי). צרפים מטיפוס זה משמשים בלשון הדיבור במשפטי קריאה המביעים התפעלות או זלזול. למשל, "איזה שיגעון של מקום" / "איזה גועל של מקום!" וגם במשפטי חיווי הממלאים תפקיד אפקטיבי, והמיקוד בהם הוא על הביטוי המתאר (הצרף כולו הוא הרמה). למשל, "דווקא חומד של בחורה, הקצינת ח"ן! אמר הרס"ר" (י' שמעוני, חדר, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 27), "בכל דרך שבה תבחרו, זו חווייה של חופשה לגור בארמון, לרדת ולפגוש במסדרונות בקבוצות תיירים" (מעריב, מוסף סובב עולם, 13.7.99). בלשון הכותרות ובלשון הפרסומות הכתובות המודוס של המבע בדרך כלל אינו מאופייין (בעיקר לא מצד ההנגנה), והצרפים עשויים להתפרש כמשפטי חיווי או כמשפטי קריאה, למשל חגיגה של פסטיבלים (פרסומת למיני בפילהרמונית, אוגוסט 1999), "שברולט קאווליר החדשה חווייה של מכונית" (יולי 1999), "רשת מלונות גנים – גן עדן של אפשרויות" (יולי 1999).

בכמה מן הצרפים מתרחש תהליך של שיום (הם הופכים למנוחים), והם משתלבים בשיח במשפטים המוסרים מידע. למשל, "12 מופעי תיאטרון לילדים באירועי 'קסם של אגדה', בסוף אוגוסט בתל אביב" (מעריב, יולי 1998), "מבצע 'בובה של מגווי' בעיצומו!" (פרסומת למיני בתאטרון ילדים, יולי 1998).

בצרפים אלו קיים מתח חדש שלא היה במקורות ולא היה בעברית שלפני עשר עד חמש-עשרה שנה. המתח הוא בין שתי צורות הבעה של יחסי מתאר-מתואר: האחת – במשמעות הפוססיבית המילולית בסדר הקלאסי של מתואר לפני מתאר, והאחרת – במשמעות החדשה, בדרך כלל המושאלת, כגון אגדה של מקום בהוראת "מקום אגדתי" (כלומר נפלא) וסערה של אהבה בהוראת "אהבה סוערת". כאמור, השימוש בצרפים אלו מוגבל כיום ללשון הדיבור, ללשון הפרסומת וללשון הסמאות והכותרות. הפרסומאים משכילים לנצל את הפוטנציאל הגלום במתח זה בין שתי המשמעויות, המאפשר יצירת אפקט הומוריסטי או אפקט של הפתעה ותחכום, וכך הם מצליחים להסב את תשומת לב הצרכן. גם לשון הדיבור מאופיינת בחיפוש מתמיד אחר דרכים רעננות להבעת משמעות ריגושית, ואין תמה שצרפים אלו נולדו בה.

נרן להלן במהותם של הסומך והנסמך בצרפי של אלו:

א. הנסמך בצרפים אלו הוא שם עצם מותאר. להנגנתו תפקיד פונמטי-מורפולוגי, כלומר היא רכיב פרוזודי הנושא משמעות. דבר זה בולט במיוחד בנסמכים שקיבלו מעמד עצמאי והפכו למתארים קבועים. למשל, בובה, (בובה של מכונית / היא בובה!), בומבה ('הנביא יחזקאל הוא בומבה של נביא' (שיר משנות השבעים) / היא בומבה!).

במעמד של נסמך עשוי לשמש שם מוחשי או מופשט במשמעות מושאלת כגון צעצוע של סיפור (תרגום שם הסרט Toy Story), יהלום של טלוויזיה (פרסומת), פרח של מקום (פרסומת), שוקולד של מבצע (פרסומת למבצע של חברת שוקולד

שמקבלים בו פרסים), הגדה של במבה (פרסומת בתקופת הפסח), נשמה של משחק (פרסומת לתוכנית ילדים בטלוויזיה), להיט של רהיט (פרסומת), "אלי, 10 של אינסטלטור" (פרסומת), גיונגל של הוזלות (פרסומת לחנות בעלי חיים ששמה גיונגל), חלום של מקום בחלום של מחיר (פרסומת), "מופת של משחק ... כדאי ללכת לתיאטרון" (פרסומת להצגה, יולי 1999), פיצה של מסעדה (בפרסומת המשודרת מטעימים את פיצה ומעמדה כשם מותאר ברור). הוא עשוי להיות גם שם פרטי מותאר (קרי, שהופקע מפרטיותו), למשל, סמבה של מכונית (פרסומת למכונית ספורט Samba), פופה של מבצע (פרסומת של חברת התמרוקים Pupa). במקרים מעטים משמשות בעברית מילים קפואות מערבית, למשל, "כיף של פסח עם תירוש", אחלה מקום / אחלה של מקום.

הנסמך עשוי גם להיות תולדה של פירוק רכיב התכונה המשוקע בהרכב התוארי (כלומר בצורתו של שם התואר הדקדוקי), למשל, יופי של מקום, מותק של ילד, שיגעון של מסיבה, "קסם של הרפתקאות על אהבה ואומץ לב" (ביקורת פרסומית לסרט, יוני 1999), פחד של מקום, טירוף של מחירים, "שלמות של עצוב, גימור ואיכות" (פרסומת, אוגוסט 1999). העברית החדשה מאפשרת מימוש אנליטי מעין זה של התכונה, בעיקר בצירופים בסדר מתאר-מתואר, ובמידה מוגבלת (על פי ההרגלים האידיומטיים של השימוש בלשון) גם בצירופים בסדר של מתואר-מתאר במבנה של צמידות, כגון הייתה מסיבה שיגעון!

ב. בצרפים הנדונים הסומך מתאים בתוכנו ובצורתו (במינו ובמספרו) למתואר ידוע הנוכח בשיח,¹¹ אך המצוי מחוץ לצרף. למשל, "המסיבה אתמול הייתה שיגעון של מסיבה" (המתואר האמתי הוא המסיבה אתמול), "נואיבה זה אגדה של מקום" (הרפרנט המתואר הוא נואיבה ולא מקום שתפקידו גנרי), "הנביא יחזקאל הוא בומבה של נביא" (המתואר הוא הנביא יחזקאל), וכיוצא בזה – "דווקא חומד של בחורה, הקצינת ח"ן" (הרפרנט המתואר הוא הקצינת ח"ן). הסומך אינו מייצג את המשתתף הנוכח בשיח אלא הוא מעין הד שלו. תפקידו לחזק את זהות המתואר בדרך של מיונו בקטגוריה, למשל, "נואיבה זה אגדה של מקום" – מקום הוא שם ממיין, הממיין את המתואר (נואיבה) בקטגוריה. ואפילו כשהסומך הוא שם פרטי אין הוא מייצג משתתף מסוים בשיח אלא שם סוגי, למשל, "איזה יופי של פזיז יש לך!" או "המכונית שלך זה יופי של פזיז!" (הרפרנט המתואר הוא המכונית שלך ולא הסומך פזיז). בעברית נדירים צרפים במבנה עם סומך שם פרטי, ואילו בצרפתית, בספרדית ובאיטלקית הם נפוצים להבעת זלזול או משמעות אירונית.¹²

11. לאו דווקא נוכח פיזית אלא גם מתואר בלתי אנונימי שלדובר יש כלפיו זיקה קודמת מיוחדת.

12. השווה, למשל, Einstein est un génie לעומת ce génie d'Einstein. הביטוי האחרון נושא משמעות אירונית. וכיוצא בזה באנגלית that thief of a Hopkins (מצוטט אצל לייר, הערה 4). תווית הסיתום תורמת גם היא לפונקציה האפקטיבית של המבנה (היינו להבעת זלזול).

בלשון הדיבור בעברית משמש הצרף בעיקר במשפטי קריאה של הבעת התפעלות או זלזול, ולכן בדרך כלל אין המתואר האמתי, הישיר, נזכר מפורשות במשפט, אף שהוא נוכח בשיח. בפרסומת עשויה נוכחותו בשיח של המתואר להיות מובעת בציוור או בתצלום הנלווה, והצרף עשוי אף להופיע על האובייקט עצמו; למשל, על חוברת של חברת כרטיסי אשראי רשום חלום של מתנות (המתואר הוא החוברת), ולעתים ניתן להסיק מי המתואר האמתי על פי שם החברה המפרסמת: ג'ונגל של הוזלות (בהקשר של השיח מסיקים שהמתואר הוא המכירה בחנויות "ג'ונגל"). מבעים בדרך החיווי שאין בהם התייחסות למתואר בעל נגישות גבוהה בשיח (שיש לדובר זיקה קודמת אליו) אינם קבילים, שהרי צרפים אלה ממלאים תפקיד פרדיקטיבי בלבד ובאופן זה חסר ציון הנושא. למשל:

? ? לכל מותק של ילדה יש תלתלים.

? ? אתה תמיד מספר על שיגעון של מסיבות שעושים בתל-אביב. (לעומת:
על מסיבות משגעות)

? ? אתה מכיר איזו יופי של חנות ברח' יפו? (לעומת: איזו חנות יפה) לעומת:
אני מכיר יופי של חנות ברח' יפו.

? ? פגשתי אתמול חמישה חומד של בחורים. (צורת הנפרד של מספר מכמת
אפשרית רק ליד מתואר בלתי מיודע)

מטעם זה צרפים אלו גם אינם באים בתחילת השיח. הם עשויים לבוא בראש משפט רק אם המשפט הוא תגובה לגירוי מוקדם כלשהו מצד השומע (בצורת שאלה מפורשת או משתמעת). טעם אחר לאי-יודעו של הסומך כרוך בפונקציה שהביטוי ממלא במישור המסר: הסומך בצרפים אלו הוא חלק מן הביטוי המתאר הרמטי, ורמה היא מעיקרה יסוד בלתי מיודע. צרפים אלו עשויים אפוא לבוא רק במשפטים המביעים מעורבות-יתר של הדובר כלפי המתואר, בין שהם מקודדים כמשפטי חיווי בין שהם מקודדים כמשפטי קריאה.

אני דוחה אפוא אפשרות להסביר צרפים אלו כתת-סוג של מבני Right Dislocation אליפטיים, כלומר תזווה ימינה (בעברית שמאלה) של המתואר והשלה של הכינוי הקררפונציאלי (החזור), מעין היא שיגעון, המסיבה ← שיגעון של מסיבה! בצירופים אליפטיים של RD, כגון מעניין הספר הזה (אליפסה של "הוא מעניין, הספר הזה") הנושא הפונקציונלי (התמה) מוסב היישר למתואר הנוכח בשיח, לכן הוא לעולם מיודע, ואילו בצירוף שאנו דנים בו הסומך אינו הזכרה ישירה של המתואר אלא הוא שם גנרי, וכאמור, גם אינו יסוד עצמאי אלא חלק בלתי נפרד מן הביטוי הרמטי המתאר ולפיכך לעולם אינו מיודע.

ובאשר לנסמך – העובדה שאין לו בשיח מעמד של שם אמתי מוצאת את ביטוייה באבדן הסימנים המורפולוגיים של קטגוריית השם, והמובהק שבהם תווית מתחמת.

הנסמך בצרפים אלו משולל כל תווית, בין של יידוע בין של סיתום. העברית חסרה תווית סיתום, אבל בצרפתית תווית הסיתום מתאימה בבירור לסומך במין ובמספר. למשל: *une monstre de mère* לעומת *un monstre d'égoïsme* וכיוצא בזה *une professeur* לעומת *un putain de temps, garce de femme*. כאן המקום לציין כי היעדר תווית מתחמת ליד שם עצם הוא אחד המאפיינים המובהקים של שמות פרדיקטיביים, שאינם ממלאים את תפקידם הקטגוריאלי המובהק לאזכר ישות מסוימת. דבר זה בולט בלשונות שבהן יש לא רק תוויות יידוע אלא אף תוויות סיתום, כגון בצרפתית. סימני ההיחלשות הקטגוריאליים מוצאים בצרפתית את ביטויים בהיעדר תווית ליד שמות המציינים עיסוק קבוע (ולא ישות כלשהי). למשל: *Il est professeur*; *Elle est étudiante*. על היחלשות קטגוריאליה זו של השם הנסמך מעידות גם הגבלות על הוספת מגדירים, למשל: *??איזה שיגעון נדיר של מסיבה, ??ממש אגדה מיוחדת של מקום, ??זה חלום נפלא של מקום; וגם הגבלות על ריבוי, למשל, ??איזה שיגעונות של מסיבות (לעומת שיגעון של מסיבות), ??ממש אגדות של מקומות (לעומת אגדה של מקומות), ??אלה חלומות של מקומות (לעומת חלום של מקומות).*¹³

עם זאת, גבולותיה של קטגוריה אינם חד־משמעיים ותמיד מצויים חברים בשוליה ה"שעירים".¹⁴ בלשון הפרסומת מצאנו שתי דוגמות של חברים בלתי מובהקים בקטגוריה, והנסמך בהן בצורת רבים: מתנות של ספרים (פרסומת של הוצאת ספרים, מארס 1999) – מן המפורט בהמשך המודעה מתברר שאין מדובר בספרי מתנה או בספרים שמחלקים כמתנה, אלא המשמעות היא ספרים נפלאים, כמו משמעות השם הנסמך בביטוי "איזה מתנה של ילד/ילדים יש לי!". צעצועים של מבצע (פרסומת של חברת מוצרי מזון לתינוקות, יוני 1999)¹⁵ – מן הפרסומת מתברר שהכוונה למבצע "מצאיה": קונים מוצרי מזון של החברה המפרסמת ומקבלים צעצועים. שתי הדוגמות האלה, ובעיקר השנייה שנשמכה בצורת רבים, מייצגות ביטויים שעדיין לא קנו להם מעמד של חברים מובהקים בקטגוריה. כמה מתכונותיהם משותפות לתכונות החברים בקטגוריה החדשה של צרפי הסמיכות הפרודה, ואחרות – לתכונות החברים בקטגוריה הקלאסית של הסמיכות הפרודה. אין ספק שהפרסומאים ערים לאזור דמדומים חדש זה שבין הקטגוריות, שלא היה קיים בעברית שלפני עשר עד חמש־עשרה שנים, והם משכילים לנצלו לצורכיהם.

13. מעניין לציין שמקומו של המתאר לפני המתואר גורר שחיקה קטגוריאליה של המתאר גם כאשר הוא שם תואר "אמתי". בצרפתית, למשל, *bonhommes* (במקום בהתאם **bonshommes*), *grandmère* (במקום **grandemère*).

14. השקפה זו מיוסדת על תורת הפרוטוטיפים הסמנטיים מיסודה של אלינור רוש (1975), שהתרחבה בשנים האחרונות לכל תחומי הבלשנות.

15. השווה ללטינית *deliciae pueri* (מילולית "הנאות של נער") עם מתאר בצורת הרבים.

ההתאם לסומך אף הוא מעיד על ההיחלשות הקטגוריאלית של השם הנסמך. למשל, "הייתה יופי של מסיבה", "אלה חומד של גורים".

צירופים ביחסה גניטיבית בעלי גרעין תחבירי בתפקיד אפקטיבי נפוצים בלטינית, ויש הסבורים כי בהשפעתה עברו לסגנון הלא-רשמי של השפות הרומניות המודרניות.¹⁶ דוגמות מן הלטינית: *monstrum mulieris* (Plautus, Poen.) ("מפלצת של אישה" / אישה מפלצתית), *flagitium hominis* (Asinius Gallus, poet.) ("בושה של אדם" / אדם נבוה). דוגמות מן הצרפתית: *un monstre d'égoïsme* ("מפלצת של אגואיזם" / אגואיסט מחריד), *un amour d'enfant* ("אהבה של ילד" / ילד נפלא), *une garce (> gars) de femme* ("גבר של אישה" / אישה גסה). דוגמות מן הספרדית: *una belleza de mujer* ("יופי של אישה" / אישה יפהפיה), *un encanto de persona* ("קסם של אדם"), *un espanto de película* ("זוועה של סרט"). דוגמות מן האיטלקית: *un amore di bimbo* ("אהבה של ילד" / ילד נפלא), *quel lazzarone di Giovanni* ("איזה שובב [של] ג'ובני").¹⁷

לעומת זאת, בגרמנית ובשפות שנתפצלו מהאם-הגרמנית המבנה נפוץ פחות. בלשונות אלה נדירים המבעים שבהם המתאר הוא מימוש אנליטי של רכיב התכונה הטמונה בשם התואר, ומצויים בהן בעיקר צרפים בעלי שם עצם מוחשי או מופשט במשמעות מושאלת. למשל באנגלית:¹⁸ *a hell of a team, a devil of a mess, a monster of cruelty, a ground swell of support (was building up), a pearl of a place*. ובגרמנית:¹⁹ *ein Teufel von einem Kerl* ("שטן של בחור"),

16. עיין, למשל, הופמן-זונטיר, עמ' 56; מייר-לובקה, עמ' 278-279. אולם בדיקה טיפולוגית מעמיקה של המבנה בלשונות הרומניות מעידה, לדעת לייר (עמ' 359), כי סינטגמות אלה אינן המשך ישיר של הטיפוס הלטיני *scelus viri* אלא נוצרו בדרך עצמאית.

17. סינטגמות דומות מצויות אף בלשונות הקלטיות. למשל (עיין ונדריייה, עמ' 355; לות, עמ' 362): *truan o ddyn* ("un pauvre d'homme"), *truan a chwedyl* ("un triste de l'histoire") (o בקלטית הגאלית ו-a בקלטית הברטונית מקבילות ל-de בצרפתית). כן מצויות סינטגמות אלה בסרבית-קרואטית של המאה השש-עשרה, ששאבה מבנה זה מן האיטלקית. להלן דוגמות שסיפקה לי Z. Brlobas מאוניברסיטת זגרב: *ljepota od žene* ("יופי של אישה"), *zmaj od žene* ("מפלצת של אישה"), *zvijer od čovjeka* ("חיה של אדם"), *čudo od djeteta* ("פלא של ילד").

18. עיין, למשל, *The BBI Combinatory Dictionary of English*, Amsterdam & Philadelphia 1986. לדוגמות מן הספרות האנגלית של שלהי המאה השמונה-עשרה ובעיקר המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים (כאשר לשון הדיבור החלה להשתקף גם בספרות) ראה יספרסן, עמ' 340-342.

19. עיין, למשל, *Der Duden: Die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Mannheim 1991-1993. לדוגמות מן המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים עיין קורמה, עמ' 127, 131. למשל: *Der schlingel von Bediente* ("נוכל של משרת"), *ein alter*

ein Bär von einem Mann, ("נשמה של אדם"), Seele von Mensch אדם" / אדם גדול ממדים), ein Engel von Frau ("מלאך של אישה") גם בידידי נפוצים צרפים אלה בעיקר עם שמות מטפוריים, כגון א נשמה פון אאיד ("נשמה של יהודי") ופחות עם שמות מופשטים של תכונות, כגון א מיאוסקייט פון א יינגעלע ("מיאוס של ילד" / ילד מכוער). צירופים שמתארם הוא שם מופשט של תכונה (במשמעותה המילולית) בדרך כלל אינם קבילים בלשונות הגרמניות. למשל: She?? Sie ist eine Schönheit von Frau, is a charm of a woman. נראה כי בלשונות אלה המנגנון שבאמצעותו מופקים צרפים כדוגמת קסם של מקום, חומד של בחורה, מותק של ילד אינו יצרני.²⁰ על כן אין זה סביר שהצרפים בעברית נוצרו בדרך של תרגום שאילה מלשון תרבות אירופית. מבחינה היסטורית חשודה אמנם היידיש, שכן בשנים שלפני הקמת המדינה האנגלית עדיין לא הייתה מודל חיקוי. אלא דא עקא, היערכותה התחבירית והסמנטית של הסינטגמה בעברית דווקא דומה יותר למצוי בשפות הרומניות, אלא שיש הבדלים לא מעטים בינן ובין העברית, אך כידוע, אין מגע תרבותי בין לשונות כגון האיטלקית, הספרדית והצרפתית ובין העברית המודרנית. לפיכך הדעת נותנת שצרפים אלו הם תולדה של צרכים פרגמטיים אוניוורסליים. צרכים פרגמטיים אלו קיימים גם בלשונות שאין ביניהן מגע, ובכללן הבלשונות הרומניות והעברית. ראוי לציין כי צרפים דומים מצויים גם בשפות שמיות חיות אחרות. למשל בארמית החדשה בניב סאקזי (שנתבטלו בו היחסות, ולכן אין בו סימן לגניטיב):²¹ ġwan bela šiqłáy ("יפה/יופי של בית הוא קנה") לעומת המבנה הבלתי מסומן של שם ותואר בהתאם במין ובמספר: bela ġwana šiqłáy ("בית יפה הוא קנה"); ġwan salme ita ("יפה/יופי של פנים יש לה") לעומת şalme ġwane ita. צרפים דומים מצויים אף בניב של אורמיה עם מילית הזיקה עם שם תואר בראש הצירוף (לעומת העברית של ימינו ורבות מלשונות אירופה שבהן נמצא במקום זה שם עצם מותאר):²² e miskijnte d jimmu ("איזה מסכנה של אמו"), sabbija d brunij ("איזה) קטן [חומד] של בני"). במלטזית, שהיא דיאלקט צפון ערבי שנתמזגו בו צורות בעיקר מן האיטלקית, מצוי המבנה עם מילית הזיקה .ta

Schelm von Lohnbedienter ("בדחן זקן של משרת"). הוא מציין את ההתאם ביחסה בין השם הנשורר חסר התווית ובין השם השורר (ביחסת הנומינטיב בתווית הסיתום). עובדה זו עשויה לאשש, לדעתנו, את הטענה כי בצרפים אלה מובע יחס אטריבוטיבי טהור. בשפות השמיות ידוע הקשר בין כינוי הזיקה לכינוי הקניין. כגון בעברית הבתּר־מקראית בין אשר ל־ / ש־ + ל־ ובין של (עין), למשל, גולדנברג, אטריבוטיבי, עמ' 4-6). השווה, למשל, בין סימן הזיקה ש־ בעברית ובין de בספרדית כגון במבעים "מסכן שכמוני" ו־mi pobre de mi.

20. בלשון הסלנג באנגלית יש שימוש מוגבל בשם התכונה beaut- (קיצור של beauty) כגון

.beaut of a bruise, beaut of a car

21. אני מודה לעמיתתי ד"ר יפה ישראלי על דוגמות אלה.

22. עיין פנקייטי, עמ' 73-77.

למשל: ²³ Meta ra dak il-ghageb ta' palazz u l-gmiel tal-kies tad-deheb [...] ("כאשר ראה אותו פלא של ארמון [ארמון מופלא] ואת היופי של הכוס של הזהב [כוס הזהב היפה]"); I-imsejkna ta' bintu ("המסכנות של בתו" / "בתו המסכנה"). מבנה דומה עם מילית הזיקה yä מצוי באמהרית, אלא שאין זה מבנה מסומן מבחינה אפקטיבית אלא אחד המבנים בלשון להבעת יחס אטריבוטיבי, שכן באמהרית התהפך הסדר השמי הקלאסי של מתואר לפני מתאר. למשל, yä-säw m^ooñ המקביל במשמעותו האפקטיבית ל-un bête d'homme.²⁴ הצרפים האפקטיביים בלשונות השמיות לעיל נפוצים בעיקר עם שמות מופשטים של תכונות כגון יופי, קטן, חומד, מסכנות ודומיהן. דומה שגם בעברית לידתם בשמות של תכונות מובהקות. תיעוד מוקדם של צרפים עם "יופי", המשקף את לשון הדיבור של אותה תקופה, בא בשירו של שלמה בן יוסף "הורה נהלל" – שמצויה בו השורה "היא הייתה יופי של ילדה" (השיר עוסק במשתמט מן הבריגדה, כלומר נכתב בשנות הארבעים המוקדמות ולא אחרי 1948, שכן מחברו נהרג במלחמת העצמאות).²⁵ בספרו "כבושי העברית בדורנו" (מרחביה 1946, מדור "לשון הילדים") מציין י' אבינרי את השימוש הרווח ביופי ויופי לי בלשון הילדים במשמעות של 'מצוין! נחמד! נעים וטוב!'. אך עדיין אינו מציין את השימוש ביופי ודומיו בצרפי של. רק בספרו "יד הלשון" (ערך "עממיות"), שיצא לאור בתשכ"ד אך נכתב כעשר שנים קודם לכן, מציין אבינרי צרפים כגון יופי של שמלה, יופי של ילד, מותק של ילדה ומתארם כ"נצני-חן בדבור העממי ברוחה המקורית של לשוננו". עדויות אלה מציינות, לדעתי, את אבני הדרך בהתפתחות צרפי של האפקטיביים בעברית של ימינו. משמע, התפתחות טבעית, לא דווקא בהשפעת לשון זרה, ממילות קריאה כדוגמת יופי ומותק בתפקיד אפקטיבי אל צרפים פריקטיביים כדוגמת יופי של מקום ומותק של ילדה.²⁶ בספרות הבלשנית הצרפתית נהוג לתאר צרף זה כסינטגמה הפוכה (syntagme régressif), לפי שגרעינה התחבירי אינו המתואר הסמנטי.²⁷ בעברית תפיסה כזאת

23. הדוגמות מתוך M. Magri, *Hrejef missirijietna*, Malta 1994, עמ' 34, 49. אני מודה לרמי סערי על שהפנה אותי אליהן. לדוגמות נוספות עיין מילון מלטזית-אנגלית של אקוילינה (J. Aquilina, *Maltese-English Dictionary*, Malta 1987-1990), ערך 'ta', סעיף 4.
24. עיין M. Cohen, *Traité de langue amharique*, Paris 1936, עמ' 80.
25. אני מודה לגב' רות פרגאי שהסבה את תשומת לבי לדוגמה זו.
26. מעניין לציין כי לפני כחמש-עשרה שנים, לפי ממצאיה של סמדר ברק בחיבורה "יופי של לשון" (עבודת גמר שהוגשה לסנאט האוניברסיטה העברית ב-1985, כלומר לפני כחמש-עשרה שנים), עדיין הצרפים בלשון הפרסומת היו בעיקר עם הלקסמה יופי.
27. למשל, קרלסון (עמ' 127): Si dans une construction épithétique, avec ou sans préposition, deux substantifs sont unis par un rapport d'inhérence, et que le deuxième substantif ait une valeur concrète, nous nous trouvons en présence d'un syntagme régressif: le déterminant précède le déterminé. דמורט ופישון את הנסמך adjective substantiveux réadjectivé (§§472, 588, 599).

עלולה להביא לידי המסקנה שלפנינו עדות לסטייתיה של העברית המודרנית מן הסדר השמי הקלאסי של מתואר-מתאר. אולם כפי שהראינו, הסומך אינו המתואר האמתי, ולצדף כולו תפקיד של מתאר. לפיכך אין לטעון שיש כאן היפוך הסדר השמי הקלאסי.

יש בלשנים המתארים את היחס בין רכיבי הסינטגמה כיחס של אפוזיציה.²⁸ מתוך הסברנו לצרפי הסמיכות הפרודה החדשים משתמעת שלילת הטענה הזאת. הסבר של תמורה מתקבל על הדעת רק אם מבינים שהנסמך מועצם העצמה מחודשת, ולא כן. שם העצם המתואר אינו מתנהג כיסוד מועצם, הגדרתו ותיחומו מנועים, ריבוי החופשי מוגבל, ואין הוא יכול לעמוד לעצמו בלי מתוארו, בעל התכונה. למשל, חלום של מחיר – *החלום, המחיר (או המחיר, החלום) מפתה; אגדה של מקום – *גיליתי אגדה, מקום, בגליל. זאת ועוד; מי שמתרץ ומי שרואה ביחסים בין רכיבי הסינטגמה הנדונה יחסי תמורה, יוצר עירוב בין שני תחומים, התחבירי והסמנטי. אנו סבורים כי מבחינה תחבירית יש יחס אטריבוטיבי בין רכיבי הסינטגמה, בין שם שהוא גרעין הצירוף (הנסמך) ובין שם הנלווה לו (הסומך), כמו בין כל רכיבי צירוף סמיכות. אך הסמיכות עשויה, כאמור, להביע משמעויות סמנטיות רבות ומגוונות על פי צורכי השיח המשתנים. בסינטגמה הנדונה הסומך נטול ערך סמנטי וערכו פרגמטי בלבד – לחזק את זיהוי המתואר. נכון ראה טנייר להגדיר את הסומך "תואר של מיות" (adjectif de quiddité, תואר של מי שעליו מדובר).²⁹ הבלשן הצרפתי תומס מכנה אותו "משלים מגדיר של זהות" (complément déterminatif d'identification).³⁰ לפי טנייר, תואר זה נוצר בדרך של טרנסלציה באמצעות סימן היחס de. הווה אומר: לפנינו מבנה תחבירי אטריבוטיבי שלוואו (הסומך) אינו ממלא תפקיד של מתאר אלא תפקיד של מחזק זיהוי המתואר. הסבר זה מן הראוי לכרוך בתפקיד שרכיבי הסינטגמה ממלאים בשיח. כאמור, לצדף כולו תפקיד רמטי, אך עיקר המיקוד בנסמך. מיקודו זה מתאפשר מצד אחד מחמת ההיפוך כביכול בסדר מתואר-מתאר ומצד אחר מחמת החזרה הסמנטית של הסומך על המתואר (חזרה סמנטית שהיא לאו דווקא חזרה מילונית). החזרה הסמנטית יוצרת מסגרת נוחה להבלטת המתאר. חזרה מעין זו על המתואר (X_2) המוצב מבחינת המסר במישור האחורי יוצרת רקע אחיד המאפשר הבלטת-יתר של המתאר (Y) המצוי במישור הקדמי (כלומר X_1 Y X_2).

28. למשל, יספרסן, עמ' 337-342; בידואה, §§43, 943, 944. יש המפרשים כך אף את הצירוף המקראי פרא אדם. פרא הוראתו 'חמור בר', אבל במקרא הוא משמש גם בהוראה מושאלת ככינוי לאדם פרוץ ופוחז. כגון "והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו" (בראשית טז, יב). BDB מפרשים "a wild ass of man". כלומר לא כמבנה של תמורה אלא על דרך צרפי של המודרניים עם נסמך מתאר אמוטיבי.

29. טנייר, עמ' 446. אצל בלשנים צרפתים רבים למונח adjectif משמעות רחבה יותר מן המשמעות המקובלת של שם תואר דקדוקי.

30. תומס, עמ' 298.

אני טוענת כי סינטגמה זו היא הבעה פריפרסטית של מה שמגולם בדרך מורפולוגית בשם התואר הפשוט. כמו בשם התואר גם צרפים אלה כוללים את התכונה ואת בעל התכונה המתקשרים ביניהם בקשר אטריבוטיבי. למשל, "גלי היא מותק של ילדה" – הצרף מותק של ילדה הוא מעין הבעה פריפרסטית של שם התואר מתוקה (אם כי המשמעות אינה זהה). כמו בשם התואר הפשוט אף בצרף זה אין המתואר מיוצג בדרך מפורשת. בדיעבד הוא נוכח בשם המתאר (כגון מותק), אך על פני השטח נציגו האפוזיטיבי, המעין פרונומינלי, הוא השם הגנרי לידה (בשם התואר הפשוט נציגו הם צורני המין, המספר והיידוע), ואילו המתואר המפורש הישיר הוא השם שמחוץ לצירוף (כלומר גלי). אולם, כאמור, ביטויים מתארים אלה נבדלים משם התואר הפשוט בפונקציות הפרגמטיות שהם ממלאים בשיח.

מבחינה פרגמטית לסינטגמה שלפנינו תפקיד דומה לתפקיד שממלאים מבנים תחביריים מובהקים של כפל לשון, כגון מבני סמיכות מסוג קודש הקודשים, לב לבו של הסכסוך או מבנים אטריבוטיביים עם צירוף יחס כגון שחור משחור, דק מן הדק, מדי שנה בשנה, המהדרין שבמהדרין. אף במבני כפל לשון אלו אין ליסוד השמני המוכפל ערך סמנטי (שכן אין הוא מייצג ישות נבדלת), אלא ערכו פרגמטי – להדגיש, להגביר ולהפליג את תוכנו או את זהותו של המתואר.

צירופים שנשמכם שם פרטי

תמורה אחרת בתפקודה הסמנטי-פרגמטי של הסמיכות הפרודה בעברית של ימינו מתחוללת בצרפי סמיכות פרודה במבנה של נסמך מיודע וסומך שם פרטי. למשל, המרתף של רוזנר (חנות משקאות), הבית של אילנה (מסעדה), הגינה של רותי (שם חברה לעיצוב גינות), חנות הספרים של איתמר.

בצרפים מטיפוס זה אין הסמיכות הפרודה מציינת משמעות פוססיבית צפויה אלא היא ממלאת צורך פרגמטי בהבעת קרבה ויחס אישי, כאילו בעל המקום עצמו נוכח ומארח את הלקוחות באופן אישי (גם יידוע הנסמך תורם למשמעות זו), אבל אין השם הפרטי בהכרח ציון אמתי של בעל הקניין. משמעותם הסמנטית-פרגמטית של צרפי סמיכות פרודה אלו מצויה בנקודה כלשהי ברצף שבין משמעות של adessive (יחסת "אצל" בשפות פינאו-אוגריות) למשמעות פוססיב. בכך סינטגמות אלו מקבילות לתפקודה של ה-s הפוססיבית באנגלית שגם היא אינה מציינת תמיד משמעות פוססיבית פרוטופית,³¹ וגם לשימושיה הלא-פרוטופיית של chez הצרפתית (כגון בשמות מסעדות, למשל, chez Simon).

31. דוגמות אנגריות לכך, כלשונו של י' בן-נר, הם שמות מסחריים כגון גיליו באותיות עבריות ובלוי אפוסטרופ (כלומר גיליו = המסעדה של גיליו). ומצאתי אף צורות כלאיים נועזות יותר כדוגמת בשרי גיקיס, אילניס קפה.

הצרכים הפרגמטיים החדשים הם הגורם המדרבן שימוש בצירופים כדוגמת המסעדה של רמה (שם מסעדה חדשה באזור ירושלים) לעומת מסעדת רמה (שם מסעדה ותיקה בירושלים), ולעומת נקניקיה פפרברג (נקניקיה כמו צלמנייה עוד מהימים שהמשקל ציין את המקום ולא את העצם), או לעומת הסגנון החדש יותר בהיפוך סדר מתואר-מתאר (על דרך לשונות אירופה), כגון בריל – סיגרים, ועם מתואר שהוא מילה "אֶנְגְרִית" (צורת כלאיים בין העברית לאנגלית) כגון סלט בר, ג'ירף קפה. גם בין רכיבי סינטגמות אלו אין יחס של אפוזיציה. צירוף שמני ביחסה גניטיבית המביע יחסים סמנטיים של שוויון ערך (תמורה במובן הסמנטי) שכיח, למשל, בצרפתית (כגון la ville de Paris) ובאנגלית (כגון The United States of America) ולא בגרמנית, המתירה רק מבנה תחבירי של אפוזיציה (כגון die Stadt Paris, כלומר שני השמות באותה יחסה), וכך גם בלטינית (כגון urbs Roma). בעברית, עד להופעת טיפוס זה, היה מקובל להביע יחסי שוויון ערך סמנטי הן במבנה של אפוזיציה כגון העיר תל-אביב, הן במבנה אטריבוטיבי בסמיכות חבורה (תחולתה הסמנטית של הסמיכות הפרודה עדיין הייתה מצומצמת, שכן היא נתפסה בעיקר כצורה המסומנת של הפוסטיביות), כגון קבוצת כנרת. כאן המקום להדגיש: הצירופים בטיפוס זה כמו הצירופים מטיפוס "שיגעון של מסיבה" הם צירופים אנדוצנטריים שבין רכיביהם יש יחס אטריבוטיבי ואין לתארם כצירופי תמורה. את המונח אפוזיציה יש לשמור, לדעתי, ליחס הצורני-תחבירי הטהור בלבד.

סיכום

מתוך הדיון במעמדם ובתפקודם של צרפי הסמיכות הפרודה בעברית של ימינו ראינו כי הזיקה בין צורתו הדקדוקית של ביטוי ובין תפקידו בשיח אינה שרירותית. תפיסה כזאת אינה עולה בקנה אחד עם מה שגורסות, למשל, כמה מן התאוריות הגנרטיביות הנפוצות כיום. כצורות בעלות עמימות סמנטית הפכו צרפי הסמיכות הפרודה שאינם מביעים משמעות צפויה של פוסטיביות לצורות הנתונות לעיצוב הקשרי דינמי. הראיתי כי בעברית של ימינו, שלא כבשכבותיה הקודמות ושלא כסמיכות החבורה, לצרפים אלו מעמד של צורות לשון רעננות ובלתי שחוקות.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אזר = מ' אזר, "הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה בעיתונות היומית", חקר ועיון במדעי היהדות: ספרות, מקרא ולשון, בעריכת א' כרמון, חיפה תשל"ו, עמ' 26-9

J. M. Anderson, *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*, Cambridge 1971

- Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*³, Berne = באלי
1950
- MM. G. et R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*², Paris = בידואה
1967
- G. Goldenberg, "Attribution in Semitic = גולדנברג, אטריבוטיבי
Languages", *Langues orientales anciennes: philologie et linguistique*
5-6 (1995), pp. 1-20
- גולדנברג, העברית = ג' גולדנברג, "העברית כלשון שמית חיה", הלשון העברית
בהתפתחותה ובהתחדשותה, בעריכת י' בלאו, ירושלים תשנ"ו, עמ' 148-190
גולדנברג, יחסים תחביריים = ג' גולדנברג, "יחסים תחביריים וטיפולוגיה בלשונות
שמיות", עיונים בעקבות מפעלו של פולוצקי - דברים שנאמרו בערב לכבוד
יעקב פולוצקי בהגיעו לגבורות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 7-18
- J. Damourette & E. Pichon, *Des mots à la pensée: essai de* = דמורט ופישון
grammaire de la langue française 1911-1940, I, II, Paris 1932
- J. B. Hofmann & A. Szantyr, *Lateinische Grammatik*, II, = הופמן-סזנטיר
München 1965
- הלוי, בין התחביר = ר' הלוי, בין התחביר ללקסיקון, ירושלים תשנ"ט
הלוי, תארים = ר' הלוי, "תארים חופשיים ותארים בלתי חופשיים בעברית
החדשה", מחקרים בלשון ה-1 (תשנ"ב), עמ' 521-535
- A. Wierzbicka, *The Case for Surface Case*, Ann Arbor 1980 = ויז'ביצקה
- J. Vendryes, "Bibliographie: L. Poulet, Petit syntaxe d'ancien = ונדריייה
français", *Revue celtique* 38 (1921), pp. 354-358
- טאובה = ד' טאובה, "על צירופי שם עצם + שם תואר גזור-שם בעל סופית יי
בעברית בת ימינו", שי לחיים רבין, בעריכת מ' גושן-גוטשטיין, ש' מורג וש'
קוגוט, ירושלים תשנ"א
- L. Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris 1965 = טנייר
- O. Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical* = יספרסן
Principles, VII, London & Copenhagen 1909-1949
- R. Jakobson, "Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre: = יקובסון
Gesamtbedeutungen der russischen Kasus", in *Selected Writings*, II,
The Hague 1936, pp. 23-71
- J. Loth, "Questions de grammaire et de linguistique brittonique", = לות
Revue celtique 31 (1914), pp. 333-367
- St. Lyer, "Les appositions romanes du type 'li fel d'anemis', 'ce = לייר
fripon de valet'", *Zeitschrift für Romanische Philologie* 38 (1938), pp.
348-359

- W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, 3, = מייר-לובקה
Genève & Marseille 1974
- F. A. Pennacchietti, "Il pronome determinativo *d* e la = פנקייטי
complementazione dell'aggettivo nel neoaramaico di urmia", *Israel
Oriental Studies* XVI (1996), pp. 71–84
- A. Curme, *A Grammar of the German Language*², New York = קורמה
1952
- M. L. Carlsson, *Le degré de cohésion de groupes subst. + de + = קרלסון
subst.*, Uppsala 1966
- J. Thomas, "Syntagmes du type 'ce fripon de valet', 'le filet de sa = תומס
mémoire', 'l'ennui de la plaine'", *Le français moderne* 38 (1970), pp.
293–306, 412–439